

אלול התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
להבטחת הגאולה בהפטרת "רני עקרה"
לפרשת כי תצא (על פי שיעורים של הרב משה ליכטנשטיין ושל הרב דוד סבתו)

כלומר גם בהפטרת שלנו אנו עדים לדימוי של ציון לאשה - רני עקרה לא ילדה. ונשאלת השאלה מה היא העקרות עליה מדובר כאן? כלומר מה הוא הנמשל? ומסביר הרב דוד סבתו, שהנמשל הוא בני ציון הנמצאים בגלות, ולכן ציון נחשבת לאשה בלא בנים, אישה עקרה.

מסביר הרב משה ליכטנשטיין שביסוד צרת הגלות מונחים שני גורמים שונים – הסבל בהווה וחוסר התקווה לעתיד, ומדובר בעניינים שונים. תיתכן מציאות של סבל נורא בהווה, אך עם זאת ישנה תקווה לעתיד כי השיפור במצב הנוכחי מובטח. ייתכן גם מצב הפוך, שההווה איננו קשה כשלעצמו ואין האדם או העם סובלים מסבל אקוטי כרגע, אך העתיד נראה כחסר תוחלת וללא שום אור בקצה המנהרה, וזה גורם ליאוש קשה.

רב הפטרות שקדמו ל"רני עקרה" עסקו במידה רבה בסבל הגלות בהווה ותיארו את כנסת ישראל כעניה נסערת, כמפחדת כל היום מפני חמת המציק וכנתונה בגלות קשה, ועיקרה של נבואת "רני עקרה" באה להתמודד עם היאוש וחוסר התקווה לעתיד הנולדים במציאות של גלות ובזה היא מתמקדת¹. הכלי לכך הוא המטאפורה של העקרות. שורש בעייתה של העקרה הוא בחוסר התקווה לעתיד. כמובן שיש רגעים קשים מנשוא בהווה, אותם חווים כל זוג הסובל מבעיות של פוריות; ברם, שורש הענין הוא בכך שאין להם תקווה לעתיד. לו היו יודעים בני הזוג שבעתיד יזכו לפרי בטן, היו הקשיים הללו נעלמים. לעומת זאת, אדם הסובל מייסורים נפשיים קשים בהווה או נאנק מכאבי תופת גופניים, אין צערו פוחת בגלל תקוות העתיד. ידיעת העתיד יכולה להעניק לו כוח עמידה חזק יותר ולחשל אותו, אך אין

מבוא: בשיעור זה נעסוק במאפייני הנחמה היחודיים להפטרת "רני עקרה" מתוך עיסוק בדימוי ה"עקרה", וכן בהבטחה של הקב"ה לכנסת ישראל מתוך ההקבלה למבול בימי נוח שנזכר בהפטרה.

הפטרת פרשת כי-תצא (ישעיהו נ"ד:א-י"י) הינה מן ההפטרות הקצרות ביותר שישנן, אך היא נחשבת כיחידה שלמה ומשמעותית של נחמה ועל כן היא נקראת בפני עצמה במעגל הפטרות ה"שב דנחמתא" ואיננה מצורפת להפטרת עניה סערה הצמודה אליה בכתובים. אמנם, הסוגיא במסכת מגילה (כ"ג.) קבעה שיעור של כ"א פסוקים לאורך ההפטרה, אך היא עצמה ציינה שבמקום "דסליק ענינא" דהיינו שהנושא נשלם, לא מקפידים על השיעור הנ"ל. משמעות הענין להפטרותנו הוא ש"רני עקרה" נתפסת כיחידה סגורה העומדת בפני עצמה ואין לה משותף עם עניה סערה, למרות סמיכותן במסגרת ספר ישעיה (המנהג האשכנזי חיבר ביניהן בהפטרת פרשת נח, וזאת משום שעניננו באותה הפטרה איננה בנחמה כשלעצמה אלא בזיקת הנבואה לפרשת השבוע, ועל כן אין צורך להפרידן לשתי הפטרות הדנות בנחמה מזויות שונות, וניתן להכלילן יחד).

בדיון בשיעור שעבר בהפטרות "נחמו נחמו עמי" ו"אנכי אנכי הוא מנחמכם" שעסק במוטיבים הדומים והשונים של הנחמה בשתי הפטרות, הסברנו שמוטיבים בסיסיים מסוימים של נחמה וגאולה חוזרים על עצמם בכל הפטרות של שבע שבתות הנחמה, אך בכל אחת ישנה דימוי (או דימויים) מרכזי ונקודות מסוימות הזוכות להדגשה יתירה, ובהן עלינו להתמקד.

1. ייאווה של העקרה

הדימוי המרכזי של הפטרה שלנו היא דימוי העקרה.
(א) רְנִי עֲקֵרָה לֹא יִלְדָה פְּצָחֵי רְנָה וְצִהְלֵי לֹא חָלָה פִּי רְבִים בְּנֵי שׁוּמְמָה מִבְּנֵי בְעוֹלָה אָמַר ה':

¹ הפטרת ראה ("ותאמר ציון עזבני ד'") קרובה בענין זה להפטרותנו, אך עיקר ענינה הוא בתחושתיה של כנסת ישראל כלפי הקב"ה לאור הגלות המתארכת וחוסר התקווה בעתיד, ואילו הפטרותנו מתמקדת בעצם המצוקה הנגרמת מאורך הגלות.

הנחמה שב"רני עקרה" מדברים על תכנון העתיד. הבשורה הנבואית איננה מסתפקת בעצם ההבטחה לבנים אלא ההבטחה של הנבואה היא שהבנים עוד יחזרו וישבו, והנבואה משרטטת בפנינו תמונה שלמה של תכונה לקראת העתיד.

2. ההכנות לעתיד

(ב) הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך ויתדתיך חזקי: (ג) פי ימין ושמאל תפריצי וזרעך גוים יירש וערים נשמות יושבו:

3. דימוי האשה

(ד) אל תיראי פי לא תבושי ואל תכלמי פי לא תחפירי פי בשת עלומיך תשפחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד: (ה) פי בעליך עשיך ה' צבאות שמו וגאלך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא: (ו) פי כאשר עזובה ועצובת רוח קראך ה' ואשת נעורים פי תמאס אמר אלהיך: (ז) ברגע קטן עזבתך וברחמים גדלים אקבצך: (ח) בשצף קצף הסתתתי פני רגע ממך ובחסד עולם רחמתיך אמר גאלך ה':

בפסוק ב נאמר 'הרחיבי מקום אהלך', כלומר הנביא אומר לציון את צריכה להתכונן לקראת ביאת הבנים, להרחיב את האוהל על מנת שהוא יוכל להכיל יותר אנשים. כמו כן את צריכה להאריך את המיתרים ולחזק את היתדות - שזהו עיסוק במה שסביב האוהל ושמוחזק את האוהל. 'כי ימין ושמאל תפרוצי' - את תתרחבי לכל הכיוונים. ימין ושמאל הם דרום וצפון. ערים שוממות יופרחו ויהפכו למיושבות. לסיכום פסוקים א-ג מדברים על יחסי האישה עם ילדיה (העיר השוממה מתכוננת לביאת בניה-ילדיה).

ומסיף הרב ליכטנשטיין ומסביר שהציווי של הנביא "הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי, האריכי מיתריך ויתדתיך חזקי" איננו רק דרך ציורית לתאר את ריבוי הבנים הצפוי בעתיד אלא הוא נחמה בהווה. הסבל של העקרה בהווה נגרם מכך שאין לה עתיד. לכן, ברגע שהעתיד הופך להיות מוחשי, עוד בטרם הוא מגיע, כבר ההווה הופך להיות נעים ובכך הנחמה. פניית הנביא לעם להרחיב את האהל ולחזק את מיתריו, יוצרת כבר עכשיו נחמה לעם הנמצא בגלות, עוד בטרם ישוב לארץ. משל למה הדבר דומה, לזוג עם בעיית פוריות שהרופא אומר להם לקנות רהיטים לחדר ילדים כי בעייתם פתירה; כבר מעכשיו, עולמם השתנה מבלי היכר, עוד הרבה לפני שהילד ייוולד, היות והעתיד כבר התהפך אף אם טרם התממש.

יתר על כן, לא רק תכנון העתיד אלא גם היכולת למהפך מיידי וקיצוני מבירא עמיקתא לאיגרא רמה היא בשורת ההפטר.

היא מעלימה או מקילה את עצם הכאב בהווה. מי שאין לו בנים חשוב כמת בהווה, מפני שהוא חי כבר עכשיו בתחושה שאין לו עתיד - לא יהיה מי שיסעוד אותו לעת זקנתו, לא יאמרו אחריו קדיש, ובעיקר, לא יהיה לו זרע שיאריך ימים אחריו וימשיך את עולמו הקיומי ומורשתו. אם נחשוב על דוגמא תנ"כית, נוכל להיזכר באברהם. בעת אשר הקב"ה מדגיש בפניו את שמירתו וברכתו בהווה, שבאה לידי ביטוי במלחמת ארבעת המלכים, הרי שתגובתו של אברהם היא "מה תתן לי ואנכי הולך עירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר". במלים אחרות, אברהם משיב לקב"ה שהבעיה שלו איננה ההווה אלא העתיד. למותר לציין, שהיות והעתיד הוא החשוב, אזי העקרה איננה יכולה ליהנות מן ההווה כל עוד אין לה עתיד.

ומסביר הרב ליכטנשטיין שהעם בגלות משול לעקרה. קיימים מצבים רבים בהיסטוריה היהודית לדורותיה, בהם ישראל בגולה אינם סובלים מייסורים או מדיכוי ואין הגויים חפצים להרגם. לעתים באה לעולם הקיום היהודי מציאות היסטורית המכונה בימינו "גלות בארצות הרווחה", וזאת הן מן הזווית הכלכלית והן מן הזווית המדינית. וכבר היו דברים מעולם. ואולם, ייאושה של העקרה הרואה עתיד לשכנותיה בעוד היא במצב של "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי", לעולם מבטאת את הקיום היהודי של אורך הגלות. גם בתוך הרווחה, ישראל חשים שאין להם עתיד כעם וכלאום, וכי "בראותה כל עיר על תלה בנויה ועיר האלקים משפלת עד שאול תחתיה", אזי היא כאותה אשה עזובה ועצובת רוח, המתבוננת בעינים כלות בהצלחת חברותיה ואילו לה אין עתיד. לא הקושי בהווה, אלא הידע שאין עתיד הוא המעיק על העקרה שלא ילדה ועל ישראל בגלותם. בקטע מדהים בעצמתו, משלבים חז"ל את המטאפורה והמציאות, המשל והנמשל. בדיון על מעמדו ההלכתי של גוי שיש סיכוי שהוא מצאצאי עשרת השבטים, קובעת הגמרא (יבמות י"ז). שאין חוששים לקידושו (דהיינו שאין סיכוי שהוא יהודי) ואין לחשוש שהוא מצאצאי הגולים היות ויש מסורת "דבנתיה דההוא דרא איצטרווי איצטרווי" (בנות אותו הדור של עשרת השבטים נבקע רחמן ונעשו עקרות). במלים אחרות, היאוש שאחז בהם בעקבות גלותן וטראומת הדור הראשון של הגולים, הפך אותן לעקרות, ובכך התממש המשל והיה למציאות מחרידה!

הנחמה

הנחמה שהנביא מבטיח לעם אמורה לתת מענה לבעיה המטרדית אותם, ועל כן לא נופתע לגלות שפסוקי

(י) כִּי הִהָרִים יְמוּשׁוּ וְהַגְּבֻעוֹת תִּמְוֹטְנָה וְחִסְדֵי מֵאֲתָנָךְ לֹא יִמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמּוֹט אָמַר מִרְחֻמְךָ ה':

ראוי לציין שהמבול לא מוזכר פעמים רבות בתנ"ך, האזכורים היחידים שלו הם האזכור שבפרקיננו ואזכור נוסף בספר יחזקאל. לכן נשאלת השאלה מדוע כאן החליט הנביא להזכיר אותו. מה תפקידה של ההקבלה הזאת?

נתבונן בנקודה מתוך סיפורו של נח

6. בראשית ח:

(טו) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ לֵאמֹר: (טז) צֵא מִן הַתֵּבָה אֲתָה וְאִשְׁתְּךָ וּבְנֶיךָ וְנִשְׂי בְנֶיךָ אִתְּךָ: (יז) כָּל הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּךָ מִכָּל בֶּשָׂר בְּעוֹף יַבְבַּהֲמָה וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ הוּצֵא הִנְיָא אִתְּךָ וְשָׂרְצוּ בָאָרֶץ וּפְרוּ וּרְבוּ עַל הָאָרֶץ: (יח) וַיֵּצֵא נֹחַ וּבְנָיו וְאִשְׁתּוֹ וְנִשְׂי בְנָיו אִתּוֹ: (יט) כָּל הַחַיָּה כָּל הָרֶמֶשׂ וְכָל הָעוֹף כָּל רוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ לְמִשְׁפַּחְתֵיהֶם יֵצְאוּ מִן הַתֵּבָה:

נח מצווה לצאת קודם כל עם אשתו, ואחר כך בניו יחד עם נשותיהם. אך נח הופך את הסדר ויוצא קודם כל עם בניו ואחר כך עם אשתו. נח יוצא בנפרד, במקום לצאת עם אשתו הוא יוצא עם בניו, הוא מדגיש את העובדה שהוא לא מתכוין לחזור ולקיים את מצוות פרו ורבו. לאחר מכן מקריב נח קורבן שכתוצאה ממנו הקב"ה מבטיח

7. בראשית ח כא:

"וַיִּנְרַח ה' אֶת רִיחַ הַנְּיִיחִחַ וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוֹ לֹא אֶסְף לְקַלְל עוֹד אֶת הָאָדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רָע מִנְעֲרֵיו וְלֹא אֶסְף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי"
הבעיה של נח הייתה שהוא לא רצה להתחיל שוב ולהפרות ולהרבות את העולם כיון שהוא חשש ממבון נוסף. האמון שלו במציאות התרסק ויש כאן מעין חוויה טראומטית שגורמת לכך שהוא לא מסוגל להמשיך ולחדש שוב את העולם. לכן הוא זקוק להבטחה, לשבועה של הקב"ה שהוא לא יוסיף להכות עוד את כל חי.

הנקודה הזאת חוזרת גם בפרק שלנו - כנגד חורבן העולם והאנושות בזמן נח, כאן מסופר על חורבן העם והארץ, וחורבן זה הוא זה שיוצר את הדיכאון והייאוש שנמצאת בו ציון. לכן מוזכרת כאן השבועה - כשם שהקב"ה נשבע לנח שלא תחזור עוד ההשמדה הנוראית לעולם, כך גם הקטסטרופה של השמדת העם לא תחזור עוד, וזה הכרחי על מנת שתהיה לעם מוטיבציה להמשיך ולחזור לבנות.

(הערה: ישנה הקבלה נוספת למבול והיא "בשצף קצף הסתרתי פניי" ייתכן שהשצף (שזו מילה יחידאית בתנ"ך)

מפסוק ד ואילך, הנושא הוא היחס של האישה עם בעלה. הבושה בפסוק ד הוא העובדה שאין לאישה בעל. בעבר, מציאות של אישה בלי בעל היתה חרפה

4. ישעיה ד, א

"וְהִחֲזִיקוּ שְׂבַע נָשִׁים בְּאִישׁ אֶחָד בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר לְחַמְנוּ נֹאכַל וְשִׁמְלַתְנוּ נִלְבָּשׁ רַק יִקְרָא שְׂמֵךְ עָלֵינוּ אֲסָף חֲרָפְתָנוּ"

אומר הנביא לציון "אל תייראי כי לא תבושי ואל תפלמי כי לא תחפירי כי בשׂת עלומיך תשפחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד" – ונשאלת השאלה מדוע ציון חוששת כל כך? האם יש לכך הסבר בהמשך הנבואה?

ומסביר הרב סבתו שנראה שהחשש אינו קשור למה שהיה אלא למה שיהיה - למרות שיש כאן חזרה, האשה חוששת שעזיבתה תתרחש שוב פעם, וכמו שעזבו אותה בעבר יעזבו אותה בעתיד.

כלומר דווקא הבטחה על המהפך והגאולה, מביאים לחשש חדש, שהרי אם תהפכות קיצוניות יכולות להתרחש, שוב אין בטחון בעתיד, שהרי גם אם תתקיימה הבטחות הנביא וכל הטוב יגיע, המצב יכול לשוב ולהתהפך מטובה לרעה, וחוזר חלילה. הבטחת טוב עתידי כתוצאה ממהפך פתאומי היא כשטר ששוברו בצדו, כי מי ערב שלא תחזור הטובה לרעה, וכל התקוות אינן אלא בערבון מוגבל, ומי ערב לכך שאין הן עתידות ליגנו בכל רגע?

לכן, הנביא רואה צורך לקבוע שלא רק שהטוב המובטח יגיע, אלא להוסיף ולבשר לעם שאין לחשוש ממודל גאולה הבנוי על מהפך חד ופתאומי, היות והקב"ה ערב להם בברית שלא ישוב לנטוש אותם מטובה לרעה באופן כזה. ומבטיח להם הנביא בשם הקב"ה: "ברגע קטון עזבתך וברחמים גדולים אקבצך" כלומר העזיבה לא הייתה דבר משמעותי, החזרה תהיה הדבר המשמעותי. אם נתבונן בהקבלה שבין שני החלקים ניווכח שרגע אינו מציאות זמן אלא משהו שהוא הפוך מהרחמים. כך גם עולה מהפסוק הבא:

"בְּשִׂצְף קִצְף הַסְתַּרְתִּי פְּנֵי רַגְעִי מִמֶּךָ וּבְחִסְדֵי עוֹלָם רַחֲמֵיךָ אָמַר גְּאֻלְךָ ה'"

כלומר חסד עולם מקביל לשצף קצף, רגע מקביל לרחמים. כלומר באופן כללי בתנ"ך הכעס והקצף מתרחשים ברגע.

5. ההבטחה והאיזכור:

הנביא ממשיך ומקביל את הבטחתו למה שקרה במי נח (ישעיה נ"ד ט):

(ט) כִּי מִי נֹחַ זֹאת לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעַבְרֵי מִי נֹחַ עוֹד עַל הָאָרֶץ כֹּן נִשְׁבַּעְתִּי מִקִּצְף עָלֶיךָ וּמִגְעַר בְּךָ:

הוא זה שיוצר את הקצף, וזה מזכיר לנו זרם מאוד חזק שבא ושוטף את הכל, כמו המבול.)

כלומר, לא בכדי נבחרה הברית עם נח כברית המבטאת עקרון זה. גם נח אמור היה לחשוש שמא הקב"ה ישוב וימחה את העולם החדש שהוא זוכה לראות, וכשם שהמבול מחה עולם קיים בעת שהיה בתיבה, כך ישנה אפשרות שהעולם ההולך ונבנה עם יציאתו מן התיבה כעולם חדש, ישוב ויימחה, ואף לו לא תהיה תקומה. לשם כך, כרת הקב"ה עמו ועם זרעו את ברית הקשת והיא המזכירה לישראל שהתגשמות נבואת גאולה לטובה איננה אירוע ארעי וחולף אלא מלווה בברית אלוקית שתדאג להמשכיותה. גם אם יהיו שינויים מפליגים בעולם, וההרים ימושו והגבעות תמוטינה, עדיין יישארו הברית והחסד שהקב"ה נשבע לנו בתקפם.

8. הרד"ק (על פסוק ט) מביא מחלוקת מעניינת בעניין הקריאה של הביטוי 'כי מי נח זאת לי':

כי מי נח - יש מחלוקת בספרים במלה הזאת ברוב הספרים הם שתי מלות ופי' מנחם מי המבול וסמכה לנח שבאו בימיו ונצל מהם, ויש ספרים שהיא מלה אחת כמו כימי נדת דותה, וכן תרגם יונתן כיומי נח מכל מקום הענין אחד, אמר כמו דבר מי המבול שהיו בימי נח שנשבעתי שלא יעברו עוד על הארץ והיא גזרה שלא תבטל כן נשבעתי אחרי צאתך מהגלות מקצף עליך ומגער בך.

בכל מקרה, המשמעות היא אחת ונראה אפילו שבאופן מכוון יש כאן כפל לשון בביטוי אחד.

חשוב להדגיש, שקביעה זו איננה חשובה רק להפטרנו אלא משמעותה רחבה יותר, היות והרבה מאד מתסריטי הגאולה המופיעים לאורך ספר ישעיהו מנבאים על שינויים מפליגים בעולם הטבע (אם בבחינת דברים כפשוטם, ואם כמשל ומטאפורה לגאולה רוחנית), כך שההבטחה על "מהפך גאולה" זקוקה לגיבוי של הבטחה נבואית בדבר התמדתה וקביעותה. וממשיך הנביא למבטיח לעם ישראל (ישעיה נ"ד ז)

"כִּי הֵהָרִים יִמוּשׁוּ וְהַגְּבֻעוֹת תִּמּוּטְנָה וְחִסְדֵי מֵאֲתָךְ לֹא יִמוּשׁוּ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמּוּט אֲמַר מִרְחֻמְךָ ה'"
כלומר גם אם ברית נח כן תבטל וההרים ימושו, הברית איתך היא חזקה מהם ולא תסור לעולם.